

# Η ΚΕΝΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ (SUÑÑATĀ)

## Το Παράδοξο της Ύπαρξής μας

Σήμερα θα μελετήσουμε ένα ενδιαφέρον θέμα, το οποίο πρότεινε ο κ. Παύλος, και είναι η κενότητα των φαινομένων. Και σαν υπότιτλο έβαλα το παράδοξο της ύπαρξής μας, γιατί η λέξη κενότητα, μας απασχολεί λίγο, μας ανησυχεί, μας στεναχωρεί. Δε θέλουμε να είναι κενά τα πράγματα στη ζωή μας, θέλουμε να είναι γεμάτα. Θα μιλήσουμε και για την ολότητα. Θα πούμε για το τι είναι κενά και τι είναι γεμάτα. Θα κάνουμε μια σύγκριση.



Πρώτα από όλα θα αναφέρω ότι η κενότητα των φαινομένων (*suññatā*) είναι μια κεντρική έννοια στον Βουδισμό.

Στη σημερινή παρουσίαση θα εξετάσουμε αυτή την έννοια της κενότητας στις διάφορες όψεις της, με ιδιαίτερη έμφαση στην πρώιμη ιστορία της.

Ο ιστορικός *Βούδας Γκόταμα* ανέλυσε αυτό το θέμα σε πολλές από τις Ομιλίες του, καθορίζοντας την κενότητα με σαφείς όρους.

Ωστόσο, με την πάροδο του χρόνου, η ερμηνεία της κενότητας παραποιήθηκε σε διάφορες σχολές του Βουδισμού *Μαχαγιάνα*, φθάνοντας μέχρι και την ερμηνεία της ως του απόλυτου, του υπόβαθρου όλου του κόσμου, ή ακόμη και του μηδενισμού. Αυτές τις πληροφορίες μπορείτε να τις δείτε στη *Wikipedia*, στο λήμμα *suññatā*, θα δείτε πόσα παρακλάδια έχουν εμφανιστεί ιδιαίτερα στον Βουδισμό, σχετικά με αυτήν την έννοια.

Σε μερικές σχολές του Βουδισμού *Μαχαγιάνα*, η κενότητα (*sūnyatā*) αναφέρεται στη δοξασία ότι «όλα τα πράγματα είναι κενά από εγγενή ύπαρξη και φύση» (*svabhāva*).

Επομένως, όλα τα ποικιλόμορφα, προφανώς αντίθετα φαινόμενα, τελικά συμπίπτουν στη κενότητα τους, η οποία είναι η μη δυαδικότητα των φαινομένων. Γι' αυτό λέγεται:

«Όλα τα νυχάρμα (φαινόμενα) έχουν μία φύση, η οποία είναι η μη-φύση (*niḥsvabhāva*)».

Αυτό ερμηνεύτηκε από μερικούς ότι συννορεύει με τον μη-δενισμό. Στην Ινδία, ένας λόγος που ο Ινδός φιλόσοφος *Shankaracharya* (Σανκαρατσάργια) απεκάλεσε τον Βουδισμό *Nāstika*, Νιχιλισμό, είναι επειδή το θέμα της κενότητας παρατράπηκε με την ορολογία που χρησιμοποιούσαν οι *Μαχαγιανιστές*. Μάλιστα και μερικοί Δυτικοί λόγιοι σχημάτισαν την εντύπωση του νιχιλισμού στον Βουδισμό διαβάζοντας *Μαχαγιανιστικά* κείμενα για την κενότητα.

Επίσης, στον Βουδισμό *Μαχαγιάνα* η κενότητα μπορεί να αναφέρεται στις διδασκαλίες:

- της «Βουδικής Φύσης», η οποία υποτίθεται ότι υπάρχει σε όλα τα όντα, και
- της πρωτογενούς ή «κενής» συνειδητότητας, όπως στο *Dzogchen*, *Shentong*, ή *Chan*.

Στον Βουδισμό *Τεραβάδα*, η κενότητα συχνά αναφέρεται στη φύση του «μη εαυτού» ή «μη ψυχής» (*anattā*, *anātma*) των πέντε συνα-

θροισμάτων και των έξι ασθήσεων μέσω των οποίων βιώνονται οι εμπειρίες. Ο *Βούδας* βάζει το πλαίσιο της *anattā* σχετικά με τα πέντε συναθροίσματα, τα οποία θα τα αναφέρουμε και παρακάτω, δηλαδή, σχετικά με το σώμα, το αίσθημα, την αντίληψη τη συνείδηση και τις νοητικές λειτουργίες.



Η έννοια της κενότητας, όπως την ορίζει ο ιστορικός Βούδας, διακρίνεται για τη σαφήνεια και την ακρίβειά της, απαλλαγμένη από αοριστίες και μυστικισμό. Θα την αναλύσουμε και θα δούμε ότι παρουσιάζεται με τις εξής όψεις:

### **Οι διάφορες όψεις της κενότητας**

#### **Αναφορικά με τα συνθηκοκρατημένα φαινόμενα**

- Κενότητα ως απουσία της εαυτότητας (*atta-suñña*)
- Κενότητα ως απουσία της μονιμότητας (*nicca-suñña*)

#### **Αναφορικά με το μη συνθηκοκρατημένο φαινόμενο, δηλαδή το Νιμπάνα:**

- Κενότητα ως απουσία του συνθηκοκρατημένου φαινομένου (*sañkhāra-suñña*)
- Κενότητα ως απουσία των νοητικών μολύνσεων (*kilesa-suñña*)
- Κενότητα ως απουσία της εαυτότητας (*atta-suñña*)

#### **Αναφορικά με τα συνθηκοκρατημένα φαινόμενα**

- **Κενότητα ως απουσία της εαυτότητας (*atta-suñña*)**

Ο Βούδας δίνει μια ομιλία που λέγεται *Suññaloka sutta*, δηλαδή πώς ο κόσμος είναι κενός και εξηγεί για ποιο λόγο είναι κενός, σε ποιο πλαίσιο είναι κενός, με ποιά έννοια.
















Λέει το εξής:


«Κενός είναι ο κόσμος ... επειδή είναι κενός

- από έναν εαυτό, ή
  - οτιδήποτε ανήκει σε έναν εαυτό».
- (*suññaṃ attena vā attaniyena vā*).



Ο κόσμος είναι:

|  |   |  |
|--|---|--|
| <p>Το μάτι... </p> <p>τα ορατά αντ. </p> <p>η οφθαλμική<br/>συνείδηση... </p> <p>η οφθαλμική<br/>επαφή... </p> <p>και όποια αισθήμα-<br/>τα κ.λπ. </p> <p>προκύπτουν με<br/>την οφθαλμική<br/><b>συνείδηση</b><br/>και την <b>επαφή</b><br/>ως συνθήκη —<br/>τούτα είναι <b>κενά</b><br/>από έναν <b>εαυτό</b> ή<br/>οτιδήποτε ανήκει<br/>σε έναν <b>εαυτό</b>.</p> | <p>Το αυτί ... </p> <p>οι ήχοι ... </p> <p>η ωτική<br/>συνείδηση... </p> <p>η ωτική<br/>επαφή... </p> <p>και όποια αισθή-<br/>ματα κ.λπ. </p> <p>προκύπτουν με<br/>την ωτική<br/><b>συνείδηση</b><br/>και την <b>επαφή</b><br/>ως συνθήκη —<br/>τούτα είναι <b>κενά</b><br/>από έναν <b>εαυτό</b> ή<br/>οτιδήποτε ανήκει<br/>σε έναν <b>εαυτό</b>.</p> | <p>Η μύτη ... </p> <p>οι μυρωδιές... </p> <p>η ρινική<br/>συνείδηση... </p> <p>η ρινική<br/>επαφή... </p> <p>και όποια αισθή-<br/>ματα κ.λπ. </p> <p>προκύπτουν με<br/>την ρινική<br/><b>συνείδηση</b><br/>και την <b>επαφή</b><br/>ως συνθήκη —<br/>τούτα είναι <b>κενά</b><br/>από έναν <b>εαυτό</b> ή<br/>οτιδήποτε ανήκει<br/>σε έναν <b>εαυτό</b>.</p> |
|--|---|--|

|  |   |   |
|--|---|---|
| <p>Η γλώσσα ... </p> <p>οι γεύσεις... </p> <p>η γλωσσική<br/>συνείδηση... </p> <p>η γλωσσική<br/>επαφή... </p> <p>και όποια αισθήμα-<br/>τα κ.λπ. </p> <p>προκύπτουν με<br/>τη γλωσσική<br/><b>συνείδηση</b><br/>και την <b>επαφή</b><br/>ως συνθήκη —<br/>τούτα είναι <b>κενά</b><br/>από έναν <b>εαυτό</b> ή<br/>οτιδήποτε ανήκει<br/>σε έναν <b>εαυτό</b>.</p> | <p>Το σώμα ... </p> <p>τα απτά αντ. </p> <p>η σωματική<br/>συνείδηση... </p> <p>η σωματική<br/>επαφή... </p> <p>και όποια αισθή-<br/>ματα κ.λπ. </p> <p>προκύπτουν με<br/>την σωματική<br/><b>συνείδηση</b><br/>και την <b>επαφή</b><br/>ως συνθήκη —<br/>τούτα είναι <b>κενά</b><br/>από έναν <b>εαυτό</b> ή<br/>οτιδήποτε ανήκει<br/>σε έναν <b>εαυτό</b>.</p> | <p>Ο νους ... </p> <p>τα νοητικά αντ. </p> <p>η νοητική<br/>συνείδηση... </p> <p>η νοητική<br/>επαφή... </p> <p>και όποια αισθή-<br/>ματα κ.λπ. </p> <p>προκύπτουν με<br/>τη νοητική<br/><b>συνείδηση</b><br/>και την <b>επαφή</b><br/>ως συνθήκη —<br/>τούτα είναι <b>κενά</b><br/>από έναν <b>εαυτό</b> ή<br/>οτιδήποτε ανήκει<br/>σε έναν <b>εαυτό</b>.</p> |
|--|---|---|

Δηλαδή, αυτόν που λέμε κόσμο, αν δεν είχαμε μάτι, εμείς δε θα βλέπαμε πράγματα γύρω μας και δε θα μπορούσαμε να τον καταλάβουμε. Για έναν άνθρωπο, ο κόσμος είναι το μάτι και τα ορατά αντικείμενα στο περιβάλλον μας, χωρίς μάτι δεν μπορούμε να εξηγήσουμε τον κόσμο. Αλλά δεν είναι μόνο αυτό, είναι και η οπτική συνείδηση, η οπτική επαφή, και οποιαδήποτε αισθήματα και λοιπά προκύπτουν από την οπτική συνείδηση και την επαφή ως συνθήκη. Δηλαδή ο κόσμος μας είναι συνθηκοκρατημένος. Εάν δεν είχαμε το μάτι, τα ορατά αντικείμενα, τότε δε θα αντιλαμβανόμασταν κάτι γύρω μας. Δε θα είχαμε μια εμπειρία του κόσμου.

Λέει ο Βούδας: τούτος ο κόσμος, όλα τούτα είναι κενά από έναν εαυτό ή οτιδήποτε ανήκει σε έναν εαυτό. Εαυτός εδώ σημαίνει κάτι που είναι αυτόνομο, ανεξάρτητο, που δεν αλλοιώνεται, δε φθίνει, δεν καταστρέφεται και είναι κάτι στατικό. Αυτό δε συμβαίνει με το μάτι. Το μάτι δεν είναι αυτόνομο. Τα ορατά αντικείμενα, το ίδιο, μεταβάλλονται. Η οπτική συνείδηση το ίδιο, μεταβάλλεται, δεν είναι κάτι μόνιμο, εγείρεται επειδή υπάρχει το μάτι και τα ορατά αντικείμενα. Αν δεν υπήρχαν αυτά, οπτική συνείδηση δε θα εγείρονταν. Και συνήθως τα συναισθήματά μας εγείρονται, γιατί είδαμε κάτι και αισθανθήκαμε. Αν δε βλέπαμε, δε θα αισθανόμαστε. Γι' αυτό δεν υπάρχει αυτό που λέγεται εαυτός, με την έννοια ενός αυτόνομου μέσα μας.

Το ίδιο, αν δεν είχαμε αυτιά, δε θα μπορούσαμε να επικοινωνήσουμε, να ακούσουμε τι λένε οι άλλοι, τον κόσμο γύρω μας. Δε θα είχαμε εμπειρία του κόσμου. Κι αυτά είναι κενά από εαυτό, δεν είναι δηλαδή αυτόνομα, δεν είναι ανεξάρτητα. Εξαρτώνται από συνθήκες για να εγερθούν και να συνεχίσουν. Δεν είναι μόνιμα, παρακαμάζουν.

Έχουμε το μάτι, έχουμε το αυτί, έχουμε και τη μύτη, για να βιώσουμε, άλλες πτυχές του κόσμου.

Τη γλώσσα τη χρησιμοποιούν οι άνθρωποι από τη στιγμή που θα γεννηθούν και είναι ένα όργανο με το οποίο μπορούμε

να έρθουμε σε επαφή με τον κόσμο. Και καθένας ανάλογα με τις γεύσεις που γεύεται, αυτός είναι ο κόσμος του. Για κάποιον που είναι αγρότης έχει ορισμένα προϊόντα να γευθεί, ο αστός που ζει στην πόλη έχει το δικό του κόσμο με άλλες γεύσεις εκεί, γι' αυτές μιλάει, γι' αυτές ενδιαφέρεται, αυτός είναι ο κόσμος του. Όλα αυτά δεν είναι αυτόνομα, ανεξάρτητα, είναι κενά από έναν εαυτό, μια αυτόνομη οντότητα, που δεν είναι ανεξάρτητη από συνθήκες.

Το σώμα το παίρνουμε σαν ολότητα, αλλά υπάρχει και συνείδηση στο σώμα, που μας δίνει την απτική του αίσθηση, όταν έρχεται σε επαφή με άλλα πράγματα. Προκύπτουν συναισθήματα που δεν είναι αυτόνομα, εξαρτώνται από συνθήκες, δεν είναι ανεξάρτητα, δεν είναι ένας εαυτός, κάτι στατικό, κάτι μόνιμο.

Το ίδιο ισχύει και για το νου με την επαφή του με ιδέες.

Ο Βούδας βάζει την έννοια του *suñña*, της κενότητας μέσα σε ένα πλαίσιο. Αναφέρεται δηλαδή, σε σχέση με κάτι άλλο.

Είναι κενό, σε σχέση με τι; Με το μάτι, το αυτί και τα λοιπά. Επισημαίνεται ότι «κενότητα» δε σημαίνει **μηδαμινότητα, μηδενικότητα ή ανυπαρξία**, αλλά κενότητα από ορισμένες ιδιότητες.

Όταν, για παράδειγμα, λέμε ότι μια φιάλη ή μια φυσαλίδα είναι «κενή», εννοούμε ότι τούτη υπάρχει, αλλά δεν υπάρχει κάτι μέσα της.



Κατά τον ίδιο τρόπο, όταν λέμε ότι το μάτι, η συνείδηση, το αίσθημα και λοιπά είναι «κενά», εννοούμε ότι στην πραγματικότητα τούτα **υπάρχουν** αλλά είναι κενά και άδεια από ιδιότητες όπως ο εαυτός, η ψυχή, η μονιμότητα, η σταθερότητα, η αμεταβλητότητα.

Το ίδιο ισχύει και για οποιοδήποτε άλλο υλικό και νοητικό φαινόμενο. Επομένως, η κενότητα σημαίνει «απουσία» των

παραπάνω ιδιοτήτων της «εαυτότητας» και «μονιμότητας».

Έχουμε τον κόσμο και την κενότητα ενός εαυτού στον κόσμο, που αναφέρεται σχετικά με το μάτι, με τα ορατά αντικείμενα, το αυτί, τους ήχους, τη μύτη, τις μυρωδιές, τη γλώσσα, τις γεύσεις, το σώμα, τα απτά αντικείμενα, τη συνείδηση, την επαφή, το αίσθημα, την αντίληψη, τη βούληση, τον λογισμό και την επιθυμία. Ο κόσμος μας περιστρέφεται γύρω από αυτά τα πράγματα.



Όλα αυτά είναι κενά από εαυτό. Υπάρχουν, όπως το μάτι, και τα λοιπά, αλλά είναι κενά από την άποψη του εαυτού, από την ψευδαίσθηση που έχουμε ότι υπάρχει κάτι μόνιμο μέσα του, κάτι αυτόνομο. Όλα αυτά που αναφέραμε είναι υλικά και νοητικά φαινόμενα και διαιρούνται σε πέντε κατηγορίες που ο Βούδας τα ονόμασε πέντε συναθροίσματα.



Δηλαδή, έχουμε το σώμα με τα αισθητήρια όργανά του. Αναφέραμε για το σώμα, αναφέραμε και για το αίσθημα. Έχουμε και την αντίληψη, τις νοητικές λειτουργίες που είναι ο λογισμός, οι επιθυμίες που έχουμε και λοιπά. Και έχουμε και τη συνείδηση. Έχουμε αυτά τα πέντε συναθροίσματα τα οποία είναι κενά από έναν εαυτό ή ψυχή. Όχι επειδή το σώμα δεν υπάρχει, αλλά δεν υπάρχει αυτή η λανθασμένη νόηση που έχουμε ότι υπάρχει κάτι μόνιμο, αυτόνομο, ανεξάρτητο πράγμα μέσα στο σώμα ή στη συνείδηση και τα λοιπά.

Παρόλα αυτά, αυτά τα πέντε συναθροίσματα είναι γεμάτα από κάτι άλλο.

Όπως δήλωσε ο Βούδας:

«Τα πέντε συναθροίσματα του νου και της ύλης που υπόκεινται στην προσκόλληση είναι *dukkhā* (πόνος, ταλαιπωρία)».



Εδώ αναφέρεται η λέξη προσκόλληση και πρέπει να το σημειώσουμε στον νου μας. Δεν είναι τα πέντε συναθροίσματα που είναι πόνος, είναι η προσκόλληση. Μπορεί να ακούσετε ότι ο Βουδισμός διδάσκει ότι η ζωή είναι πόνος, ταλαιπωρία και είναι πεσιμιστικός. Η ζωή δεν είναι πόνος. Δεν είναι ταλαιπωρία, δεν είναι δυστυχία. Είναι η προσκόλληση που κάποιος έχει στη ζωή, που τον κάνει να υποφέρει, γιατί δεν έχει καταλάβει τη ζωή. Είναι η προσκόλληση σε διάφορα υλικά και νοητικά φαινόμενα, που προκαλεί τον πόνο. Και όχι ότι τα πέντε συναθροίσματα, αυτά καθαυτά είναι πόνος.

Η προσκόλληση γίνεται λανθασμένα ως:



Εγώ, δικά μου, ο εαυτός μου ή να το πούμε με άλλη ορολογία η ψυχή μου. Και η έννοια της ψυχής είναι διαδεδομένη σε όλα τα πλάτη και μήκη του πλανήτη,



γιατί οι άνθρωποι αισθάνονται ότι κάτι υπάρχει μέσα τους μόνιμο και αναλλοίωτο. Είναι ένας άλλος τρόπος για να πούμε, ο εαυτός ή εγώ ή δικά μου.

Όταν κάποιος δεν προσκολλάται στα πέντε συναθροίσματα μπορεί να κατανοήσει και τη **διμερή κενότητα** (*suññatā*) της εαυτότητας ως «απουσία»

- του «εγώ» και
- του «δικό μου»

Δηλαδή εκτός από την *atta-suññatā*, δηλαδή την κενότητα του εαυτού, υπάρχει και η κενότητα του εγώ, αλλά και η κενότητα του δικό μου. Αν παρατηρήσουμε τα πέντε συναθροίσματα, θα δούμε ότι έχουμε έναν σχετικό έλεγχο πάνω σε αυτά τα πράγματα, δεν έχουμε απόλυτο έλεγχο. Κάποια φορά το σώμα μας αρρωσταίνει, χωρίς να θέλουμε να πάθει κάτι. Κάποια φορά μας πλακώνει στεναχώρια, λύπη, χωρίς εμείς να τα θέλουμε.

Άλλη διμερής κενότητα της εαυτότητας είναι η εξής:

- κενότητα της εαυτότητας **εσωτερικά** ως εκείνη που σχετίζεται με τα πέντε συναθροίσματα κάποιου, και
- κενότητα της εαυτότητας **εξωτερικά** ως εκείνη που σχετίζεται με τα πέντε συναθροίσματα των άλλων.

Κάποια φορά νομίζουμε ότι εμείς δεν έχουμε αυτή την εαυτότητα, αλλά μπορεί να νομίζουμε ότι οι άλλοι έχουν μια εαυτότητα, όπως υπερφυσικά όντα στον ουρανό, με μια αιώνια, αναλλοίωτη, παντοδύναμη εαυτότητα. Όταν κάποιος κατανοήσει αυτά τα πράγματα, τότε έχει αυτή τη διμερή κενότητα της εαυτότητας και εσωτερικά και εξωτερικά.

Υπάρχει επίσης η τετραμερής κενότητα της εαυτότητας ως εξής:

- α) κάποιος δε βλέπει έναν εαυτό του πουθενά,
- β) δε βλέπει έναν εαυτό του που μπορεί να θεωρηθεί ως κάτι που ανήκει σε κάποιον άλλο, παράδειγμα στον αδελφό, φίλο, βοηθό και λοιπά,
- γ) δε βλέπει έναν εαυτό κάποιου άλλου,
- δ) δε βλέπει έναν εαυτό κάποιου άλλου που μπορεί να θεωρηθεί ως κάτι που ανήκει σε εκείνον.

Η έννοια της κενότητας μπορεί να συνειδητοποιηθεί πλήρως μέσω της διαλογιστικής **διόρασης** του μη εαυτού (*anatta*), όπως εξηγείται στην Ομιλία Μ III, *Mahāsūññata-sutta*, σ. 110.

Ο τρόπος είναι ο διορατικός διαλογισμός, η συστηματική, μεθοδική παρατήρηση, η εξέταση αυτών των πέντε συναθροισμάτων με αναλυτικό τρόπο. Τότε μόνο κάποιος μπορεί να καταλάβει αυτή την έννοια της μη εαυτότητας πλήρως. Διαφορετικά θα είναι μια αφηρημένη έννοια. Δεν μπορούμε να το συνειδητοποιήσουμε εύκολα με τη λογική.

Όπως προαναφέραμε, η έννοια της κενότητας σχετίζεται κυρίως με τη διδαχή του «μη εαυτού» ή της «μη ψυχής» (*anatta*). Αυτή η διδαχή εκφράστηκε από τον Βούδα στην αυγή της διακονίας του στη δεύτερη Ομιλία του, μερικές μέρες μετά την πρώτη Ομιλία για την «Εκκίνηση του Τροχού της Διδασκαλίας» (*Dhammacakkappavattana-sutta*).

Η δεύτερη ονομάζεται:

## «Η Ομιλία Περί του Χαρακτηριστικού του Μη Εαυτού» (*Anatta-lakkhaṇa-sutta*)

Εδώ ο Βούδας εξηγεί το χαρακτηριστικό του μη εαυτού στα πέντε συναθροίσματα με βάση τα άλλα δύο χαρακτηριστικά:

- την **παροδικότητα** (*anicca*) και
- τον **πόννο** (*dukkha*), που λαμβάνονται από κοινού.

Εάν πάρουμε τη μη εαυτότητα χωρίς τα άλλα χαρακτηριστικά της παροδικότητας και του πόνου, τότε θα ήταν δύσκολο να καταλάβουμε τι εννοεί ο Βούδας με τη μη εαυτότητα.

Κάποιος πρέπει να θεωρεί τα πέντε συναθροίσματα ως:

- «Αυτά δεν είναι δικά μου,
- αυτά δεν είμαι εγώ,
- αυτά δεν είναι εαυτός μου».

Όταν λέει αυτά δεν είναι δικά μου, εννοεί κενά από κάτι που ανήκει σε εμένα. Αυτά δεν είμαι εγώ, σημαίνει είναι κενά από εγώ. Κα αυτά δεν είναι ο εαυτός μου, σημαίνει την ψευδαίσθηση που έχουμε για τον εαυτό, η έννοια είναι κενή.

Από την προοπτική της διδασκαλίας του Βούδα, κάθε αναζήτηση για την ανακάλυψη της εαυτότητας,

είτε ως ενός μόνιμου ατομικού εαυτού  
είτε ως ενός απόλυτου συμπαντικού εαυτού,

θα πρέπει να απορριφθεί ως μια αυταπάτη, ένα μεταφυσικό σφάλμα που προξενείται από την αποτυχία να κατανοηθεί σωστά η φύση της συγκεκριμένης εμπειρίας.

Οι εμπειρίες μας δημιουργούνται μέσω των αισθήσεων όπως αναφέραμε, από όλα τα αισθητήρια όργανα και τα αισθητηριακά αντικείμενα. Αν δεν καταλάβουμε πώς αυτές εμφανί-

ζονται, διαρκούν ένα χρονικό διάστημα και παρακμάζουν, τότε θα έχουμε αυτό το μεταφυσικό σφάλμα, να μην μπορούμε να κατανοήσουμε τι γίνεται μέσα μας.

Το ατομικό ον είναι απλώς μια **σύνθετη ενότητα** των πέντε συναθροισμάτων του νου και της ύλης, τα οποία όλα φέρουν τη σφραγίδα των τριών χαρακτηριστικών της ύπαρξης:

- της παροδικότητας,
- της ταλαιπωρίας και
- του μη εαυτού.

Κάθε ισχυρισμός εαυτότητας σε σχέση με αυτή τη συγκρότηση παροδικών, συνθηκοκρατημένων φαινομένων είναι μια περίπτωση της

«ιδέας μιας προσωπικότητας»,  
της «ταύτισης με έναν εαυτό» (*sakkāyaditṭhi*), του πιο βασικού δεσμού που δένει τα όντα στον κύκλο των επαναγεννήσεων (*σανσάρα-saṃsāra*).

Η επίτευξη της απελευθέρωσης δεν πραγματοποιείται με τη συνειδητοποίηση ενός

αληθινού εαυτού ή  
απόλυτου «Εγώ»/ «Εαυτού»,

αλλά μέσω της αποπροσκόλλησης ακόμη και της λεπτότερης αίσθησης της **εαυτότητας** σε σχέση με τα πέντε συναθροίσματα, δηλαδή της κατάργησης όλων

των κατασκευασμάτων του «εγώ» (*ahaṃ-kāra*),  
των κατασκευασμάτων του «δικό μου» (*mamaṃ-kāra*),  
και των υποκείμενων τάσεων για αλαζονεία (*māna*).

(M III, *Mahāpurīṇamasutta*, σ. 18)

## Αναφορικά με τα συνθηκοκρατημένα φαινόμενα Ο Κενότητα ως απουσία της μονιμότητας (*nicca-suñña*)

Τα πέντε συναθροίσματα είναι επίσης κενά από

- μονιμότητα (*niccena*),
- σταθερότητα (*dhuvana*),
- αιωνιότητα (*sassatena*) ή
- αμεταβλητότητα (*avipariñāma-dhammena*).

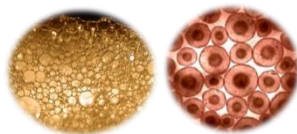
(Ps II, *Suññakathā*, σ. 178)

Ένα παράδειγμα αυτής της όψης βρίσκεται στην Ομιλία *Phepariñḍūpama-sutta*, η οποία αναφέρει ότι έπειτα από προσεκτική εξέταση, κάθε ένα από τα πέντε συναθροίσματα φαίνεται να είναι:

κούφιο (*rittaka*),  
άδειο (*tucchaka*) και  
χωρίς μόνιμη ουσία (*asāraka*).

Στο κείμενο δίνονται μια σειρά από παρομοιώσεις για κάθε συνάθροισμα:

το υλικό σώμα είναι σαν «μάζα αφρού» (*phepariñḍa*),



το αίσθημα σαν «φυσαλίδα νερού» (*bubbuḷa*),



**η αντίληψη** σαν «οφθαλμαπάτη»  
(*marīcika*),



**οι νοητικές λειτουργίες** σαν  
«μπανανόδεντρο» (*kadalikkhandha*),



**η συνείδηση** σαν «μαγική ψευδαίσθηση» (*māyā*).



Εάν εξετάσουμε κάτω από το μικροσκόπιο τα κύτταρα του σώματός μας είναι σαν μάζα αφρού, που είναι σαν μικρές φουσκάλες που κάθε στιγμή γεννιούνται και καταστρέφονται.

Τα αισθήματα που εγείρονται στο σώμα μας είναι σαν φυσαλίδες που εμφανίζονται, μας πιέζουν και την επόμενη στιγμή σκάζουν και φεύγουν. Αν κάποιος δει τις ημέρες που βρέχει, αν έχει μαζευτεί σε μια λίμνη νερό, και βλέπει πώς οι σταγόνες νερού από τη βροχή πέφτουν στην επιφάνειά της και δημιουργούν φυσαλίδες και την επόμενη στιγμή σκάζουν, κάτι ανάλογο γίνεται με τα αισθήματά μας. Είναι η βροχή των ερεθισμάτων που παίρνουμε από το περιβάλλον.

Δηλαδή, όταν έχουμε ερεθίσματα από τα αισθητήρια όργανα έρχονται αυτά τα ερεθίσματα και μας διεγείρουν αισθήματα, ευχάριστα, δυσάρεστα, ουδέτερα. Είναι σαν φουσκάλες που εμφανίζονται μέσα μας και την επόμενη στιγμή, σκάζουν, ξανά εμφανίζονται, σκάζουν...

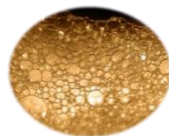
Οι νοητικές λειτουργίες παρομοιάζονται σαν μπανανόδε-  
ντρο. Γιατί, αν δούμε το μπανανόδενο από μέσα, είναι κού-  
φιο, ενώ εξωτερικά φαίνεται στερεό.

Ο Βούδας αναφέρει:

«Πρέπει να συνειδητοποιήσει κανείς  
ότι αυτό το **σώμα** είναι σαν **αφρός**  
(*pheṇa*), και να κατανοήσει τη φύση του  
που μοιάζει με οφθαλμαπάτη».

(Dh 46)

Δηλαδή, ενώ μία μάζα αφρού φαίνε-  
ται εξωτερικά να είναι συμπαγής, πυκνή σε δομή  
και στερεή, ευχάριστη, ωραία και όμορφη, εάν  
την εξετάσουμε προσεκτικά, βλέπουμε ότι στην  
πραγματικότητα είναι εσωτερικά κούφια, κενή  
και άδεια.



Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και με το σώμα μας όταν το εξε-  
τάσουμε προσεκτικά, όπως το περιγράψαμε παραπάνω.

Γι' αυτό επίσης λέει ο Βούδας:

«Όταν κάποιος διερευνήσει προσεκτικά μία μάζα αφρού,  
αυτή φαίνεται να είναι **κούφια** (*rittaka*), **άδεια** (*tucchaka*)  
και **χωρίς μόνιμη ουσία** (*asāra*).

Γιατί, ποιά μόνιμη ουσία θα μπορούσε να υπάρχει σε μια  
μάζα αφρού;

Παρόμοια, όταν κάποιος διερευνήσει προσεκτικά το υλικό  
σώμα, αυτό εμφανίζεται να είναι **κούφιο**, **άδειο** και **χωρίς  
μόνιμη ουσία**.

Γιατί, ποιά μόνιμη ουσία θα μπορούσε να υπάρχει στο  
υλικό σώμα;»

(SN *Pheṇūpama-sutta*)

Ο Βούδας μιλάει και για το αίσθημα, την αντίληψη, τις νοητικές λειτουργίες, αλλά επειδή ο χρόνος είναι περιορισμένος, θα δούμε τι ανάλογο λέει για τη συνείδηση.

«Αν ένας **μάγος** έδειχνε μια μαγική ψευδαίσθηση σε ένα σταυροδρόμι και ένας άνθρωπος με καλή όραση την εξέταζε και τη διερευνούσε προσεκτικά, θα του φαινόταν **κούφια, άδεια και χωρίς μόνιμη ουσία**.

Γιατί, ποιά μόνιμη ουσία θα μπορούσε να υπάρχει σε μια μαγική ψευδαίσθηση;

Παρόμοια, όταν κάποιος διερευνήσει προσεκτικά τη συνείδηση, αυτή εμφανίζεται να είναι **κούφια, άδεια και χωρίς μόνιμη ουσία**.

Γιατί, ποιά μόνιμη ουσία θα μπορούσε να υπάρχει στη συνείδηση;» (SN *Pheṇūpama-sutta*)

Αυτή η Ομιλία είναι μια από τις πιο ριζοσπαστικές σχετικά με την κενή φύση των συνθηκοκρατημένων φαινομένων.

Οι εικόνες των παραδειγμάτων (ιδιαίτερα οι παρομοιώσεις της «οφθαλμαπάτης» και της «μαγικής ψευδαίσθησης») έχει υιοθετηθεί από μεταγενέστερους βουδιστές διανοητές, κυρίως από τους *Mādhyamikas* που βασίζονταν στα γραπτά του *Nāgārjuna* του 2ου αιώνα μ.Χ.

Μερικές από αυτές τις παρομοιώσεις βρίσκονται και αλλού στον Κανόνα Πάλι, για παράδειγμα στο *Dhammapada*, στίχους 46, 170.

Ωστόσο, στο πλαίσιο της πρώιμης βουδιστικής σκέψης, αυτές οι παρομοιώσεις πρέπει να χειρίζονται με προσοχή.

Δεν προορίζονται να υποδείξουν μια ψευδαισθησιακή άποψη του κόσμου αλλά να δείξουν ότι οι αντιλήψεις μας για τον κόσμο, και για την ύπαρξή μας, είναι σε μεγάλο βαθμό παρα-



μορφωμένες από τη γνωστική διαδικασία. Δηλαδή από το πώς επεξεργαζόμαστε αυτές τις πληροφορίες που παίρνουμε από τον κόσμο και πώς τις ερμηνεύουμε. Εκεί εντοπίζεται το σφάλμα όταν έχουμε τις αντιλήψεις του εαυτού, δικά μου και λοιπά.

Όπως η οφθαλμαπάτη και η μαγική ψευδαίσθηση βασίζονται σε πραγματικά υπαρκτά πράγματα - την άμμο της ερήμου, τα εργαλεία του μάγου - έτσι και αυτές οι λανθασμένες αντιλήψεις προκύπτουν από μια βάση που υπάρχει αντικειμενικά, δηλαδή τα πέντε συναθροίσματα.

Στην παρομοίωση της οφθαλμαπάτης, η άμμος της ερήμου και η υψηλή θερμοκρασία - υπαρκτά και τα δύο - δημιουργούν αυτή την ψευδαίσθηση. Αν πλησιάσουμε, τότε το νερό που βλέπαμε στην άμμο εξαφανίζεται. Από μακριά ιδωμένο μας δίνει την ψευδαίσθηση ότι πρέπει να υπάρχει νερό πάνω στην άμμο.

Και τα εργαλεία του μάγου είναι υπαρκτά. Έτσι αυτές οι λανθασμένες αντιλήψεις, προκύπτουν από μια βάση που υπάρχει αντικειμενικά, δηλαδή, τα πέντε συναθροίσματα.

Το σώμα μας δίνει την ψευδαίσθηση της μονιμότητας, του εαυτού.

Το ίδιο τα αισθήματά μας, οι αντιλήψεις μας, η συνείδησή μας και οι νοητικές λειτουργίες. Αυτά υπάρχουν, αλλά είναι οι λανθασμένες αντιλήψεις που προκύπτουν κατά την ερμηνεία τους.

Αλλά όταν τα βλέπουμε μέσα από έναν νου που υπόκειται σε εννοιολογική παραμόρφωση, τα συναθροίσματα φαίνονται με τρόπο που αποκλίνει από την πραγματική τους φύση. Αντί να τα δούμε ως παροδικά και μη εαυτό, μας φαίνονται σαν να έχουν μια μόνιμη ουσία (*sāra*) και να αποτελούν έναν «εαυτό» (*atta*).

## Αναφορικά με το μη συνθηκοκρατημένο φαινόμενο, δηλαδή το Νιμπάνα

- Κενότητα ως απουσία του συνθηκοκρατημένου φαινομένου (*saṅkhāra-suñña*)
- Κενότητα ως απουσία των νοητικών μολύνσεων (*kilesa-suñña*)
- Κενότητα ως απουσία της εαυτότητας (*atta-suñña*)

Σε μια άλλη Ομιλία του ο Βούδας περιγράφει την «πλήρως αγνή και ανυπέβλητα ανώτατη κενότητα» (*parisuddhaḥ, paramānuttaraḥ suññataḥ*), η οποία είναι η απελευθέρωση ή το πλήρες άδειασμα του νου από τις νοητικές διαφθορές (*āsava*) με την επίτευξη της Αξιότητας (*Arahatta*).

(M III, *Cūḷasūññata-sutta*, σ. 108)

Αυτή η επίτευξη σχετίζεται με την πραγμάτωση του Νιμπάνα.

Επίσης, η «ατάραχη απελευθέρωση του νου» (*akuppā cetovimutti*) ενός Άξιου (*Arahant*) ονομάζεται «κενή» (*suñña*) επειδή είναι κενή από τις νοητικές μολύνσεις:

- του πάθους (*rāga*),
- του μίσους (*dosa*) και
- της αυταπάτης (*moha*).

(M I, *Mahāvedalla-sutta*, σ. 298)

Επομένως, και το Νιμπάνα ονομάζεται «κενό», όχι επειδή είναι μια μηδενικότητα, ένας εκμηδενισμός ή μια ανυπαρξία, αλλά επειδή είναι κενό από:

νοητικές διαφθορές και μολύνσεις, όπως το πάθος, το μίσος και η αυταπάτη (*āsava-/kilesa-suñña*)· και οποιοδήποτε συνθηκοκρατημένο φαινόμενο (*saṅkhāra-suñña*).

Το Νιμπάνα ονομάζεται επίσης «απελευθέρωση του νου μέσω της κενότητας» (*suññatā cetonimutti*), η οποία επιτυγχάνεται με τη συνειδητοποίηση της κενότητας ενός εαυτού ως εξής:

«κενό είναι αυτό

➤ από έναν εαυτό, ή

➤ οτιδήποτε ανήκει σε έναν εαυτό».

(*suññañ attena vā attaniyena vā*).

(M I, *Mahāvedalla-sutta*, σ. 297)

Μέσω των διδαχών του Βούδα για τη *suññatā* στον Κανόνα Πάλι, η έννοια της *suññatā* μπορεί να θεωρηθεί ότι ξεκίνησε από την εποχή του Βούδα. Την έβαλε σε πλαίσιο για να μην παραποιηθεί, να μην παρανοηθεί. Η ορθή κατανόηση της *suññatā* οδηγεί στη φώτιση και την απελευθέρωση και δεν είναι μηδενισμός.

Αργότερα, αναπτύχθηκαν σε διάφορες περιόδους πολλές σχολές στον Βουδισμό Μαχαγιάνα. Κάθε σχολή ερμήνευσε τη διδαχή της *suññatā* σύμφωνα με τη δική της αντίληψη.

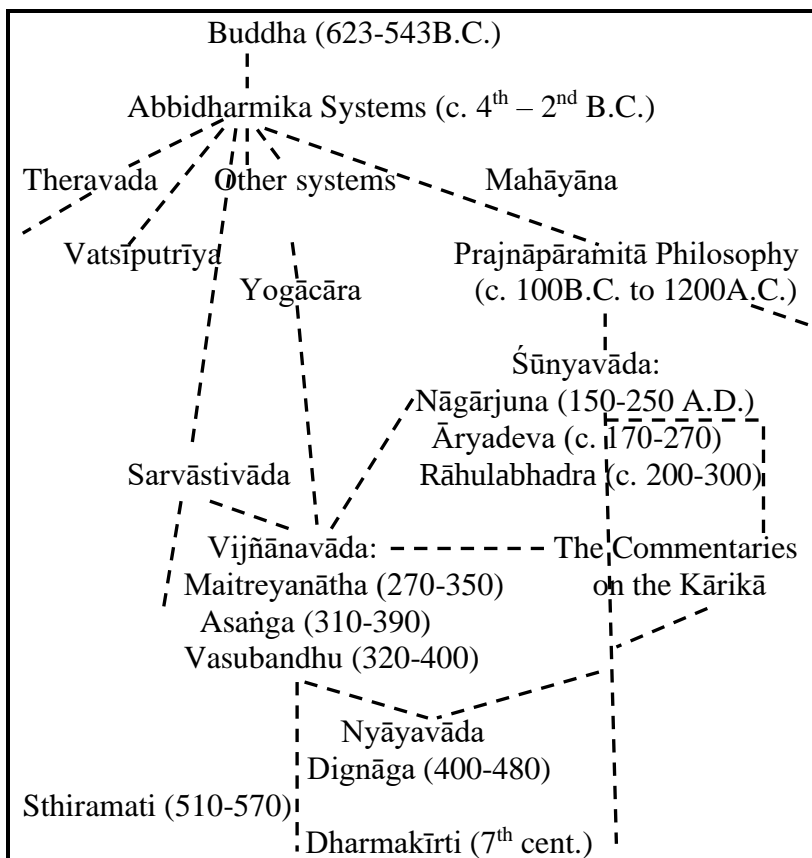
Για να δούμε την εξέλιξη της έννοιας της κενότητας, πρώτα πάμε στην εποχή του Βούδα, που εμφανίστηκε η διδασκαλία της *Abbidhama*. Αλλά η διδασκαλία της *suññatā* δε βρίσκεται τόσο πολύ στην *Abbidhama*, βρίσκεται στις ομιλίες (*Suttas*) του Βούδα. Η *Abbidhama* του κανόνα Πάλι μεταφράστηκε στα Σανσκριτικά. Από *Abbidhama* έγινε *Abbidharma* και εξελίχθηκαν κάποιες ιδέες από τους *Abbidharmikas*.

Έχουμε την εξέλιξη στον Theravada Βουδισμό και την εμφάνιση του πρώτου ρήγματος, γύρω στα εκατό χρόνια μετά το *Parinibbāna* του Βούδα με τους *Vatsīputrīyas*. Το ρήγμα δεν αφορούσε φιλοσοφικά θέματα, αφορούσε μερικούς μοναστικούς κανόνες, ιδιαίτερα, αν οι μοναχοί έπρεπε να χρησιμοποιούν χρήμα ή όχι, Αυτοί άρχισαν να χρησιμοποιούν χρήμα, κάτι που ο Βούδας το είχε απορρίψει.

Η διάσπαση με τον Μαχαγιάννα Βουδισμό έχει άλλη εξέλιξη. Από τα μεταφρασμένα κείμενα στα Σανσκριτικά, μερικές φορές, παραφρασμένα, άρχισαν να εξελίσσουν τη φιλοσοφία της *suññatā* με τη λογοτεχνία της *Prajñāpāramitā* Φιλοσοφίας, από το 100 π.Χ. μέχρι το 1200 μ.Χ. Και σε αυτή τη λογοτεχνία αναφέρεται και η *Śūnyavāda*, η διδαχή της κενότητας. Όλα αυτά τα κείμενα είναι στα Σανσκριτικά.

Πίνακας της εξέλιξης της έννοιας της κενότητας

**Synoptic View Of Indian Buddhist Development**  
(Συνοπτική άποψη της ινδικής βουδιστικής ανάπτυξης)



Ο *Nāgārjuna* πήρε από αυτά τα Σανσκριτικά κείμενα και άρχισε να μιλάει για τη *suññatā*. Αργότερα εμφανίστηκαν διάφορες σχολές με τον μαθητή του *Āryadeva*, που είχε μαθητή τον *Rāhulabhadra*.

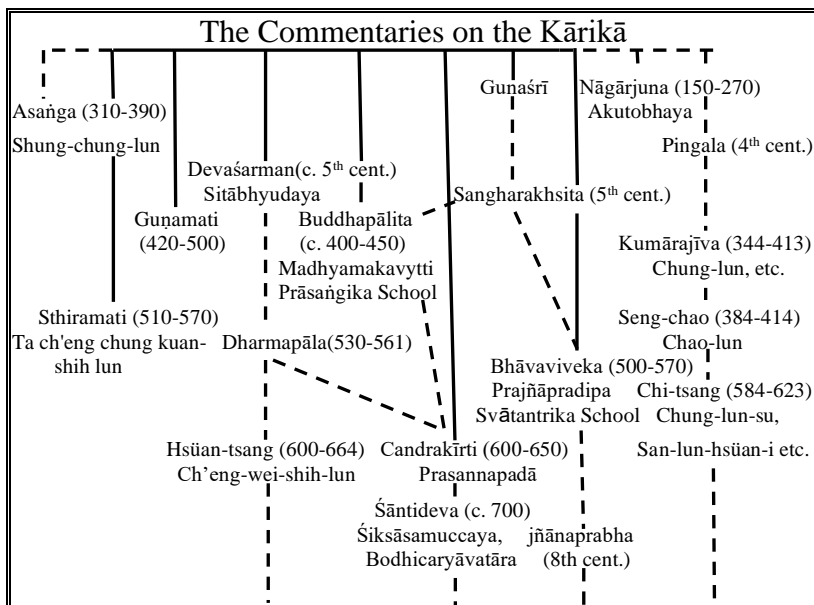
Με αντίθετες ιδέες εμφανίστηκε η σχολή του *Vijñānavāda*. Το ίδιο και η σχολή *Yogācāra*, που κάποτε σταμάτησε να υπάρχει.

Μετά οι *Maitreyanātha*, *Asaṅga*, *Vasubandhu* δε συμφωνούσαν με τον *Nāgārjuna*.

Μετά έχουμε άλλες σχολές, *Nyāyanāda*, *Dignāga*, *Dharmakīrti*, *Sthiramāt*.

Έχουν γραφεί και επεξηγηματικά σχόλια (*Commentaries*), πάνω στο έργο του *Nāgārjuna*, *Mūlamadhyamakakārikā*.

Στο διάγραμμα βλέπουμε πόσα πολλά σχόλια έχουν γραφτεί πάνω σε αυτά, επειδή υπήρχε σύγχυση, προσπαθώντας ο καθένας να εξηγήσει αυτή την έννοια με διάφορους τρόπους.



Αρχίζει από τον *Nāgārjuna* και μετά έχουμε κάποια άλλα σχόλια που έχουν γραφεί. Έτσι έχουμε τον *Asaṅga*, και αρκετούς συγγραφείς που έχουν γράψει ορισμένα σχόλια, για να εξηγήσουν τις έννοιες που ο *Nāgārjuna* είχε θέσει στο δοκίμιό του που λέγεται, *Mūlamadhyamakakārikā*.

Μερικά έργα του *Kumārajīva* δεν έχουν σωθεί, έχουν χαθεί και έχουν παραμείνει στην κινέζικη τους εκδοχή.

Οι σχολιαστές συνεχίζανε μέχρι τον *Śāntideva*, τον 7<sup>ο</sup> αιώνα μ.Χ. Έχουμε και Κινέζους που ασχολήθηκαν με την έννοια της κενότητας. Αν μελετήσει κάποιος τη διαδρομή και την εξέλιξη της έννοια της κενότητας από τη μία σχολή στην άλλη, θα δει ότι είναι πολύπλοκο θέμα και περίπλοκο. Δε θα επεκταθώ, γιατί δεν έχουμε τον χρόνο να το συζητήσουμε.

Απλώς με αυτή την παρουσίαση ευελπιστώ να αποκτήσετε μια ιδέα, πάνω σε ποιο πλαίσιο ο *Βούδας* καθόρισε αυτή την έννοια της κενότητας. Περισσότερο έχει να κάνει με την ψευδαίσθηση που εμείς έχουμε σχετικά με τα πέντε συναθροίσματα, που σημαίνουν τα υλικά και νοητικά φαινόμενα, μέσα από τα οποία γνωρίζουμε τον εαυτό μας και τον κόσμο που υπάρχει γύρω μας.

Εδώ θα ολοκληρώσω την παρουσίαση.